

Wychowanie sumienia na przykładzie lubelskich podręczników do nauki religii

W świadomości człowieka, a szczególnie małego dziecka, które kształtuje projekt całego swojego życia, ukryte jest dążenie do „czegoś więcej”. To dążenie daje o sobie znać na różne sposoby¹. Można to stwierdzić również u ludzi, którzy stoją daleko od jakiegokolwiek religii. Wśród małych dzieci uczestniczących w katechezie inicjacyjnej, katecheci spotykają wiele takich osób, które są wrażliwe religijnie i niezwykle aktywne w poszukiwaniu Boga, stojącego wprawdzie poza światem widzialnym, ale jednocześnie realnie dostępnego w tajemnicy Eucharystii².

Katecheci przygotowujący dzieci do I Komunii świętej ze zdumieniem obserwują, jak małe dzieci trują się, by osiągnąć łączność z Chrystusem poprzez osobistą modlitwę, jak odnoszą się do Niego z miłością i ufnością oraz starają się podporządkować całym sercem Jego zakrytym wymaganiom³. Są one niejako przynaglone tajemniczym głosem wewnętrznym, który rozbrzmiewa w ich duszy, jakby echo słów świętego Pawła: „Szukajcie tego, co w górze” (Kol 3, 1). Umiejętne zsynchronizowanie dziecięcych pragnień z systematyczną formacją eucharystyczną staje się jednym z najpilniejszych zadań katechezy przygotowującej do I spowiedzi i Komunii świętej. Jest to także newralgiczny punkt w skomplikowanym procesie wychowywania ludzkiego sumienia⁴.

Temu dziełu służy także lubelska seria podręczników do nauczania religii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, przygotowana w środowisku

Ks. MARIAN ZAJĄC – dr hab., prof. KUL, Instytut Teologii Pastoralnej i Katechetyki Wydziału Teologii KUL.

¹ „W głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nakłada, lecz któremu winien być posłuszny i którego głos zrywający go zawsze tam, gdzie potrzeba, do miłowania i czynienia dobra a unikania zła, rozbrzmiewa w sercu nakazem” (KKK 1776).

² M. ZAJĄC, *Wychowanie eucharystyczne dziecka przygotowującego się do I Spowiedzi i Komunii świętej*, „Currenda”, R. 155, 2005, nr 3, s. 340.

³ M. ZAJĄC, *Wszyscy potrzebują katechizacji*, „Nasze Słowo”, 2006, nr 9, s. 10.

⁴ Por. tamże.

naukowym Sekcji Katechetyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.

1. *Z Bogiem na ludzkich drogach.* Charakterystyka serii

Motywacją podjęcia prac nad nowymi podręcznikami do nauczania religii - oprócz celów oczywistych, jakimi są starania o przekaz całego depozytu wiary – była chęć stworzenia fundamentu, na bazie którego zostanie zainicjowana i kontynuowana formacja sumienia. Autorem przyświecała znana prawda, iż najlepszą metodą przewidywania przyszłości jest jej tworzenie. Wychowanie sumienia dzieci i młodzieży w dzisiejszych realiach oświatowych dla katechetów słabych oznacza dydaktyczną nieuchronność, dla bojaźliwych nieznane „rewiry”, a dla kreatywnych oznacza wielką szansę. Pomimo wielu trudności organizacyjnych i logistycznych, twórcy pakietu edukacyjnego *Z Bogiem na ludzkich drogach* starali się usunąć ze swojego słownika słowo *problem* i zastąpić je słowem *wyzwanie*. Takie nastawienie było ważne dlatego, ponieważ nie brakuje głosów krytyki pod adresem dotychczas obowiązujących w Polsce serii podręczników do nauczania religii. Najczęściej wysuwane zarzuty dotyczą jakości ich treści, oderwanych od życia uczniów, przeteoretyzowania oraz braku pomysłu na twórczą katechezę w szkole, znacząco wzbogaconą o dobre metody i środki dydaktyczne⁵. Formułowany jest także zarzut, że nie ma w nich wizji, jak formować prawe sumienie wśród katechizowanych dzieci i młodzieży.

Obecnie w nauczaniu religii rzymskokatolickiej w Polsce doniosłą rolę odgrywają podręczniki i powiązane z nimi integralnie poradniki metodyczne oraz karty pracy dla ucznia. Przygotowane są według procedury, która przynajmniej teoretycznie gwarantuje obiektywizm w ich ocenie oraz osiąganie strategicznych celów nauczania religijnego na poziomie szkoły⁶. Od ich jakości zależy w dużym stopniu formacja religijna tych uczniów, którzy dobrowolnie zdecydowali się na uczestnictwo w wyznaniowej lekcji religii rzymskokatolickiej⁷.

⁵ J. KOSTORZ, *Wprowadzenie*, [w:] *Podręczniki do nauki religii. Sens czy bezsens*, red. J. Kostorz, Opole 2009, s. 5.

⁶ K. NY CZ, *Wprowadzenie*, [w:] *W trosce o dobre podręczniki. Vademecum dla autorów i recenzentów podręczników katechetycznych*, red. P. Tomasik, Kraków 2003, s. 6.

⁷ Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010, s. 10.

Aby ustalić optymalną wersję podręcznika w celu zrealizowania wspólnego interesu wszystkich uczestniczących w nauczaniu religii rzymskokatolickiej, została uruchomiona strona internetowa, której celem jest prezentacja oraz ewaluacja podręczników do nauczania religii⁸. Zespół redakcyjny związany ze środowiskiem akademickim Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie oraz Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, wychodząc naprzeciw rozwijającej się nowoczesnej technologii, postanowili stworzyć miejsce, gdzie wszyscy nauczyciele religii będą mogli zabrać głos w dyskusji na temat podręczników i poradników metodycznych oraz wskazać sposoby ich koniecznej modyfikacji w przyszłości⁹. Pojawiła się także szansa zainicjowania debaty na temat formacji sumienia w obecnych czasach naznaczonych licznymi pytaniami egzystencjalnymi¹⁰.

Z pola widzenia nie mógł jednak zniknąć oczywisty fakt, iż twórcy podręczników do nauczania religii nie powinni stosować tylko zasad dydaktyki ogólnej, odnoszących się do wszystkich podręczników szkolnych¹¹. Dzieje się tak dlatego, że nauczanie religii dotyka dwóch rzeczywistości: materialnej i duchowej¹². Dlatego taka edukacja sumienia nie tylko powinna prowadzić do akceptacji teoretycznej wiedzy o religii, ale do przemiany życia w świetle Ewangelii. Musi jednocześnie doprowadzić do wspólnoty eucharystycznej wierzących i do podjęcia zadań apostoelskich w świecie¹³.

W Polsce podręczniki pisane są do konkretnego programu nauczania i wraz z nim zatwierdzane przez Ministerstwo Edukacji Narodo-

⁸ M. ZAJĄC, *Multimedia w nauczaniu religii*, „Przegląd Uniwersytecki”, R. 25, 2013, nr 5-6, s. 54.

⁹ Tamże.

¹⁰ *Materiały katechetyczne*, [w:] <http://www.kulkat.pl> (3.06.2013).

¹¹ M. FLIS-JASZCZUK, *Gdy przedmiot narzuca metodę poznania*, [w:] *Wychowanie człowieka otwartego*, red. A. Rynio, Kielce 2001, s. 51.

¹² Św. Jan Paweł II w encyklice *Dominum et vivificantem* przekonywał, że w sytuacji, kiedy sumienie uformowane jest poprawnie, wtedy „osoby i grupy ludzkie unikają ślepej samowoli i starają się dostosowywać do obiektywnych norm moralności. Taka postawa w konsekwencji skutkuje deeskalacją napięć między poszczególnymi ludźmi, wspólnotami - nie tylko eklezjalnymi, bądź nawet do uniknięcia konfliktu zbrojnego. Nie wolno bowiem nikomu narzucać własnej prawdy. Prawda zwycięża tylko własną mocą. Narzucanie własnych poglądów prowadzi do zaostrzenia stosunków międzyludzkich, powstania sprzeczności i napięć. Stąd warunkiem zachowania pokoju w świecie jest poszanowanie wolności sumienia innych ludzi, nawet jeśli myślą zupełnie inaczej” (DV 43).

¹³ PDK, s. 9.

wej¹⁴. Natomiast podręczniki do nauczania religii przechodzą dodatkową procedurę zatwierdzania, określoną w regulaminie istniejącym od 2001 roku. Anonsowane teraz podręczniki z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, które będą dalej eksponowane w kontekście formacji sumienia, były ewaluowane w trakcie całego roku szkolnego poprzedzającego ich opublikowanie oraz uzyskanie certyfikacji *Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski* do wykorzystywania na terenie całego kraju¹⁵. Z wielości funkcji, jakie powinien spełniać podręcznik do nauczania religii wynikają określone uwarunkowania jego konstrukcji, zaś typowe dla nauczania religii okoliczności dzisiejszego nauczania sprawiają, że podręcznik musi różnić się od podręcznika dla innych przedmiotów i ową specyfikę uwzględnić¹⁶.

Oprócz właściwego doboru podręcznika ważne są również umiejętności metodyczne nauczyciela¹⁷ w zakresie efektywnego wykorzystania wybranego podręcznika¹⁸. Teoria na temat podręczników zawarta jest w licznych opracowaniach, które przestrzegają przed bagatelizowaniem tego problemu w nauczaniu religii¹⁹. Ważna jest umiejętność motywa-

¹⁴ Zasady dopuszczania podręczników do użytku szkolnego określają przepis art. 22 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty oraz rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 5 lutego 2004 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów wychowania przedszkolnego, programów nauczania i podręczników oraz cofania dopuszczenia. Dz. U. nr 25, poz. 220.

¹⁵ K. NYCZ, *Regulamin zatwierdzania programów nauczania i podręczników w szkolnym nauczaniu religii dzieci i młodzieży uchwalony przez Komisję Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w dniu 20 września 2001 roku*, [w:] *W trosce o dobre podręczniki...*, s. 11-15.

¹⁶ „Podręcznik winien stać się ważnym czynnikiem koordynującym i porządkującym strukturę tej wiedzy o świecie, która dociera obecnie do ucznia zewsząd poprzez wartki tok informacji dostarczanych przez rozbudowane środki masowego przekazu”. T. PARNOWSKI, *Z warsztatu podręcznika szkolnego*, Warszawa 1973, s. 162.

¹⁷ „Jeśli katecheta nie będzie człowiekiem żywej i mocnej wiary, nie będzie mógł rozpaść jej w sercach tych, których katechizuje. W postawie nie wystarczą wypowiedziane słowa, ważne jest to, jak on sam zawiera swoje życie Bogu, jak liczy się z Nim w podejmowaniu różnych decyzji życiowych. (...) Każdy katecheta świadom swojego posłannictwa, ale i swoich braków wnosi w katechezę samego siebie wraz z wartościami własnej osobowości i świadectwem żywej wiary. Jako świadek Chrystusa winien przekazywać Jego naukę poprzez przykład własnego życia”. D. KUSTRA, *Rola katechetów i świeckich wychowawców*, [w:] http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZD/katecheci_wych_powolania.html (16.11.2014).

¹⁸ Zob. M. PODGÓRNY, *Niektóre uwarunkowania wyboru samokształcenia jako formy aktywności edukacyjnej (zarys problemu)*, „Kultura i Edukacja”, 1993, nr 4, s. 85-90.

¹⁹ Zob. W. KUBIK, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, Kraków 1990; W. OKOŃ, *Wprowa-*

cji uczniów do dalszej nauki²⁰, dlatego liczy się komunikatywny język, struktura podręcznika i jego efektowne wydanie, zgodne z obowiązującymi aktualnie cyfrowymi trendami wydawniczymi²¹.

To co zostało zaproponowane w nowym pakiecie edukacyjnym *Z Bogiem na ludzkich drogach* - a co było wynikiem przeprowadzonej ewaluacji wśród nauczycieli religii - to jest tzw. podręcznik obudowany, nazywany też podręcznikiem multimedialnym, który otwiera drogę do przygotowania *e-podręcznika*. Zawiera on oprócz treści słownych, ilustracji, tabel, wykresów, także odpowiednią do potrzeb obudowę dydaktyczną, na którą składają się zestawy atrakcyjnych zdjęć, zakupionych na nowoczesnych portalach internetowych, płyty CD, nagrania audio, filmy, prezentacje multimedialne, przekierowania na strony internetowe, kody QR, multimedialne pomoce do sprawdzania wiadomości. Treść podręcznika i jego obudowa ściśle wiążą się ze sobą, a także zachowane są między nimi właściwe proporcje. Również karty pracy dla uczniów wykorzystują animacje występujące w postaci wzorów zadań, zestawów ćwiczeń, wypisów zawierających określone teksty (np. materiały źródłowe, fragmenty literatury uzupełniającej, zbiory dokumentów²², opracowań metodycznych itp.)²³.

Portal internetowy www.kulkat.pl zaakceptował system teleinformatyczny, zdolny do przetwarzania, archiwizacji i dystrybucji danych w postaci dźwięku, ruchomych obrazów, fotografii, grafiki komputerowej, kodów QR i różnorodnych tekstów²⁴. W takim modelu podręcznika uczeń może dokonywać zmian w jego zawartości, które będą podyktowane zdobyciem nowej wiedzy w trakcie procesu dydaktycznego²⁵. Możliwe też będą ewentualne modyfikacje w kwestii wychowywania sumienia dzieci, młodzieży i dorosłych. Najważniejsze jednak będzie podanie propedeutycznych informacji na temat sumienia, zgodnych

dzenie do dydaktyki ogólnej, Warszawa 1996; J. SKRZYPCZAK, *Podręcznik szkolny. Wymagania, ocena, rozbudowa, metodyka stosowania*, Poznań 2003; R. STRUS, S. ZWOLAK, *Nauczanie religii w przedszkolu i szkole. Wybrane zagadnienia dydaktyczne i prawne. Krótki poradnik praktyczny dla dyrektorów i organów prowadzących*, Zamość 2013.

²⁰ W. OKOŃ, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej...*, s. 296-299.

²¹ Zob. C. KUPISIEWICZ, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000, s. 95-97.

²² Zob. *Z Bogiem na ludzkich drogach*, [w:] www.kulkat.pl (3.11.2014).

²³ Por. K. ŻEGNALEK, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2005, s. 221-227.

²⁴ Por. A. JANOWSKI, *Teraźniejszość i przyszłość polskiej edukacji – refleksje*, „Dyrektor Szkoły”, 2011, nr 3, s. 7.

²⁵ Zob. W. SKRZYDLEWSKI, *Media a uczenie się z mediów*, [w:] *Przemiany w edukacji*, red. A. Zajac, Przemysł 1995, s. 130.

z nauczaniem Kościoła, które staną się bazą do formacji permanentnej sumienia w ciągu całego życia.

2. Nauka Kościoła o sumieniu – solidna edukacja propedeutyczna

Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* zawiera mocne stwierdzenie, że: „Ewangeliczne przekonywanie o grzechu pod wpływem Ducha Prawdy nie może urzeczywistniać się w człowieku na innej drodze, jak tylko na drodze sumienia. Jeśli sumienie jest prawe, wówczas służy ono rozwiązywaniu w prawdzie problemów moralnych, które narzucają się tak w życiu jednostek, jak i we współżyciu społecznym” (nr 16). Tym śladem wytyczonym przez dokument soborowy podążyli twórcy pakietu edukacyjnego *Z Bogiem na ludzkich drogach*. Poszczególne jednostki w tej serii są oparte na modelu katechezy antropologiczno-kerygmatycznej. Oznacza to, że każda jednostka katechetyczna rozpoczyna się od sytuacji egzystencjalnej, ważnej dla adresatów katechezy. Po tym następuje przedstawienie orędzia chrześcijańskiego w taki sposób, aby na koniec stworzyć okazję do zajęcia osobistego stanowiska poprzez osąd sumienia. Dzięki takiej konstrukcji można oczekiwać, że przekazane treści wzbudzą oczekiwane zainteresowanie u adresatów oraz będą wpływały na kształtowanie ich postaw²⁶.

Realizację takich zamierzeń warunkuje struktura podręcznika dla ucznia, która przedstawia się w następujący sposób. Dla małych dzieci (przedszkole i klasy I-III SP): wizualizacja treści katechezy dostosowana do możliwości percepcyjnych dziecka; zadanie do wykonania przez dziecko; sposób wykonania zadania sugeruje piktogram „Aniołka” oraz komenda tekstowa do odczytania przez katechetę; informacje dla rodziców zasygnalizowane są piktogramem „Pary rodziców”²⁷.

Wstępna część każdej jednostki w podręczniku ucznia na stronie pierwszej zawiera wizualizację treści zapowiedzianej przez temat. Kompozycja poszczególnych jednostek wykonana przez zawodowych grafików jest wielobarwna, niekonwencjonalna, dynamiczna i utrzymująca

²⁶ Pakiet edukacyjny w każdej klasie zawiera podobne elementy składowe: podręcznik ucznia; poradnik metodyczny dla nauczyciela; płytę CD dla nauczyciela z materiałami audio-video; elektroniczne przekierowania na stronę internetową z multimediami i sukcesywnie rozbudowywanymi alternatywnymi konspektami zajęć z nauczania religii. *Pomoce katechetyczne*, [w:] <http://www.kulkat.pl> (3.01.2014).

²⁷ Por. tamże.

uwagę dziecka. To powinno budzić emocje i zachęcać do zajmowania stanowiska w kluczowych kwestiach moralnych. W trakcie wizualizacji pojawiają się postacie, które są obecne w następnych katechezach. W założeniach autorów ma to prowadzić uczniów do sukcesywnego utożsamiania się z bohaterami, stanowić zachętę do zainteresowania się problematyką religijną przez nich przeżywaną. Szata graficzna pierwszej strony w każdej katechezie ma na celu syntezę najistotniejszych treści oraz budowanie postaw religijnych. Na końcu podręcznika zamieszczone zostały również niezbędne pomoce do przeprowadzenia bardziej rozbudowanych metodycznie katechez przedszkolnych²⁸.

Druga część jednostki tematycznej na drugiej stronie podręcznika zawiera zadanie do wykonania przez dziecko. Sposób wykonania zadania sugeruje piktogram „Aniołka” oraz informacja tekstowa do odczytania przez katechetę. Zadania są różnorodne oraz inspirujące do wielowymiarowej aktywności dzieci. Dziecko rozwiązując zaproponowane zadania, uczy się wielu nowych rzeczy: rozpoznaje historyjki obrazkowe, poznaje rozmieszczenie przedmiotów religijnych w rzeczywistości świeckiej i sakralnej, uczy się logicznego myślenia, ćwiczy spostrzegawczość wzrokową, rozwiązuje religijne zagadki, poszerza zasób słownictwa religijnego, doskonali sprawność ręki rysując po znaku symbole religijne, uczy się na pamięć modlitw, piosenek religijnych z gestami. Staranne rysunki oraz zestaw kolorowych naklejek dodatkowo dostarczają dziecku dużo radości oraz ważnej dla niego zabawy. Wykonanie zadań to ćwiczenia rozwijające spostrzegawczość oraz znacząca pomoc w zdobywaniu podstawowej wiedzy o dziecięcej religijności, języku religijnym oraz niezbędnych kompetencji w dalszej edukacji religijnej. Ostatnia część drugiej strony to informacje dla rodziców. Są one zaznaczone piktogramem „Pary rodziców”²⁹.

Zaplanowane dla klasy IV szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum jednostki katechetyczne są zbudowane na tej samej strukturze, która w podręczniku dla ucznia przedstawia się w następujący sposób: dylematy młodego człowieka; wiara i życie Kościoła; zapamiętaj; zastosuj; modlitwa³⁰. Uporanie się z zaproponowanym

²⁸ *Jestem dzieckiem Bożym. Podręcznik do przedszkola grupa pięciolatek*, red. M. Zając, Lublin 2012, s. 6; *Jesteśmy rodziną Pana Jezusa. Podręcznik dla I klasy szkoły podstawowej*, red. P. Goliszek, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 5.

²⁹ *Jestem dzieckiem Bożym. Podręcznik do przedszkola grupa pięciolatek...*, s. 6.

³⁰ *Poradnik metodyczny dla IV klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012; *Spotykam Twoje Słowo. Podręcznik do nauki religii w I klasie*

materiałem bez właściwie uformowanego sumienia jest trudne do osiągnięcia.

Pierwsza część każdej katechezy poświęcona została różnym problemom i dylematom egzystencjalnym w danej klasie. Kwestie te zostały przedstawione w formie scen z życia grupy uczniów albo odwołań do świata wokół nich wraz z jego dylematami. Ma to prowadzić uczniów do zainteresowania się problematyką omawianą na lekcjach religii. Po każdej z nich zamieszczona jest refleksja mająca stanowić ukierunkowanie na główne treści katechezy³¹.

Druga część każdej jednostki tematycznej zatytułowana „Wiara i życie Kościoła” poświęcona została przedstawieniu najważniejszych treści programowych ustalonych przez *Podstawę programową katechezy* i *Program nauczania religii*. Zostały one podzielone na kilka podpunktów w celu większej przejrzystości i ułatwienia korzystania z proponowanego materiału. Treści zamieszczone w tej części podręcznika zostały przedstawione w zgodzie z oficjalnym, posoborowym nauczaniem Kościoła. W celu zapewnienia jak największej poprawności teologicznej podręczniki zostały poddane recenzji biblistów i dogmatyków pracujących w KUL będących m.in. członkami komisji ds. oceny katechizmu *Youcat*³².

Ostatnia strona każdej jednostki w podręczniku dla ucznia zawiera trzy elementy. W części „Zapamiętaj” zawarta została synteza najistotniejszych treści omawianych w czasie katechezy. Często przybiera ona formę wykresów i diagramów, które mają pomóc w zapamiętaniu najważniejszych wiadomości. Część „Zastosuj” poświęcona została kształtowaniu postaw religijno-moralnych. Zawarte zostały w niej refleksje dotyczące osobistej wiary katechizowanych, ich udziału w liturgii, przestrzegania przykazań. Wyraźne nachylenie katechetyczno-mistagogiczne tej części jest świadomym wyborem autorów podyktowanym uwzględnieniem aktualnej koncepcji nauczania religii w Polsce (tzw. katechezy szkolnej) przy jednoczesnym braku systematycznej katechezy parafialnej. Każda jednostka zakończona została modlitwą nawiązującą ściśle do tematu katechezy³³.

gimnazjum, red. P. Mąkosa, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012; Świadcze o Jezusie w Kościele. Podręcznik dla I klasy ponadgimnazjalnej, red. W. Galant, R. Strus, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012.

³¹ Zob. P. MAKOSA, *Wprowadzenie*, [w:] *Spotykam Twoje słowo, Poradnik metodyczny dla II klasy gimnazjum*, red. P. Mąkosa, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 6.

³² Tamże.

³³ Tamże.

Zaproponowany zgodnie z przyjętymi założeniami poradnik metodyczny dla nauczyciela został skonstruowany w oparciu o podobną strukturę³⁴. Założenia edukacyjne zostały opracowane według najnowszych wytycznych zarówno *Podstawy Programowej Katechezy, Programu Nauczania Religii*, jak również *Podstawy Programowej Kształcenia Ogólnego* i rozporządzeń Ministerstwa Edukacji Narodowej. Potwierdza to przede wszystkim precyzyjne sformułowanie celów każdej jednostki lekcyjnej, które spełnia wymóg formułowania celów językiem wymagań³⁵. Wskazanie metod i środków dydaktycznych kompletuje pierwszą część scenariusza każdej lekcji.

Scenariusze katechez są przygotowane w sposób bardzo szczegółowy, często sugerujący nie tylko treści i metody, ale również konkretne sformułowania, których może użyć katecheta. Praktyka ewaluacji dowiodła bowiem, że scenariusze w formie luźnych sugestii czy kilku punktów nie spełniają oczekiwań katechetów. Oczywiście, poradnik metodyczny jest tylko propozycją i katecheta może zrealizować lekcję religii w inny sposób. Proponowane scenariusze są jednak przemyślaną wizją konkretnej jednostki tematycznej i dają taką nadzieję, że niedoświadczeni nauczyciele religii wiernie zrealizują przyjęty program³⁶.

Atutem prezentowanego pakietu są materiały źródłowe. Oznacza to, że przekaz treści katechezy będzie można opcjonalnie ubogacić w oparciu o proponowane alternatywne metody i techniki multimedialne, zamieszczone na utworzonej na potrzeby pakietu stronie internetowej www.kulkat.pl. Na stronę mogą logować się katecheci, którzy wraz z poradnikami metodycznymi otrzymają stosowne informacje techniczne. Pobierają z niej inne materiały multimedialne, także pomoce znajdujące się na innych serwerach z zachowaniem obowiązującego prawa. W ten sposób realizuje się główne założenie Ministra Edukacji Narodowej, aby z nowych regulacji i dostępnych narzędzi ewaluacji korzystali nauczyciele wszystkich przedmiotów, także nauczyciele religii³⁷.

³⁴ Założenia edukacyjne: Cele katechetyczne – wymagania ogólne (Treści nauczania); wymagania szczegółowe (Wiedza: Umiejętności); Metody; Środki dydaktyczne. Natomiast sam przebieg lekcji religii zaplanowano następująco: czynności wstępne; modlitwa; nawiązanie do poprzedniej katechezy; sytuacja egzystencjalna; wyjaśnienie głównych prawd katechezy; zastosowanie życiowe; modlitwa śródlekcyjna; podsumowanie treści; informacja dla rodziców; praca domowa; modlitwa. Tamże, s. 7.

³⁵ Por. *Jestem dzieckiem Bożym. Podręcznik do przedszkola grupa pięcioletków...*, s. 6.

³⁶ Zob. P. MAKOSA, *Wprowadzenie*, [w:] *Spotykam Twoje słowo...*, s. 5.

³⁷ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 maja 2013 r. zmieniające*

Poddanie funkcjonującego pakietu ewaluacji zaprocentowało wieloma cennymi raportami³⁸. W jednym z nich zostało zaproponowane uzupełnienie pakietu przeznaczonego do klasy IV szkoły podstawowej o karty pracy, których nie było w pierwotnej wersji pakietu. Ponieważ takie głosy pojawiały się częściej, zostały one przygotowane i wydane w kolejnym roku obowiązywania podręcznika³⁹.

Twórcy pakietu, przynagleni monitami ewaluacyjnymi uzupełnili stronę www.kulkat.pl o nowe adresy stron internetowych, ponieważ zaproponowane wcześniej zostały wygaszone przez ich administratorów lub stały się nieaktywne. Z uruchomionej autoewaluacji powstały także niespodziewane profity dotyczące nowego wykorzystania potencjału pakietu. Nauczyciele religii zgłosili propozycję, aby piktogramy „Aniołków”, które wskazują na sposób posługiwania się naklejkami przez dzieci nie były wyrzucane, ale gromadzone przez dzieci w celu wykonania szopki bożonarodzeniowej, wokół której mogą być one przyklejone. To znaczy, że ewaluowany projekt zaczął żyć swoim życiem, co potwierdza słuszność podjętych inicjatyw i budzi uzasadnioną nadzieję na przyszłość co do większej możliwości jego edukacyjnej ewaluacji⁴⁰.

3. Motywacja do przyjęcia nauki o sumieniu w podręcznikach lubelskich

Nawet pobieżna obserwacja obecnej sytuacji w oświacie ujawnia prawdę, że nauczycielom, w tym katechetom, odpowiada rzeczywistość, w której żyją. Nie widzą więc powodów, aby zmienić swoje dotychczasowe przyzwyczajenia. Sposób argumentacji przebiega w następującym tonie: Po co właściwie nowe podręczniki? Po co wprowadzać nowe zasady? Po co ryzykować porażkę i wystawiać się na po-

rozporządzenie w sprawie nadzoru pedagogicznego, Dz. U. 2013, poz. 560, opublikowane: 14 maja 2013 r. [w:] <http://sejmometr.pl/prawo/134529> (3.11.2014).

³⁸ Są one systematycznie gromadzone w archiwum Sekcji Katechetyki w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Lublinie. Teczka Podręczniki. Raporty ewaluacyjne.

³⁹ Zob. *Karty pracy dla IV klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012.

⁴⁰ Podręczniki do drugich i trzecich klas powstawały po przesłedzeniu wszystkich głosów o mocnych i słabych stronach w wersjach do klas pierwszych. Wznowione wydania do pierwszych klas uwzględniają ważne sugestie ewaluacyjne.

śmiewisko? Po co wychowywać sumienie, skoro ono nie jest potrzebne w zlaicyzowanym świecie, w którym obecnie żyjemy? Dlatego przekonanie do „nowego” jest zadaniem zarówno trudnym jak i dydaktycznie ryzykownym.

Twórcy nowego pakietu edukacyjnego, o którym jest mowa, liczyli się z faktem, że rozwój nowoczesnej technologii kształcenia będzie wymuszał istotne zmiany w budowie podręczników⁴¹. Dlatego nie zaproponowali swojego dzieła jako wersji ostatecznej, ale oddali jego wartość do oceny ewaluacyjnej. Szczególny wpływ na strukturę miało upowszechnienie się techniki komputerowej, a zwłaszcza Internetu. Możliwości Internetu w zakresie przekazu informacji są wręcz nieograniczone⁴². Dlatego zostały wskazane sposoby umożliwiające szybkie docieranie do informacji zawartych na stronach internetowych, selekcję tych materiałów na potrzeby nauczania religii oraz ich praktyczne wykorzystanie w nauczaniu religii w służbie Kościołowi⁴³.

Seria *Z Bogiem na ludzkich drogach* to podręczniki do nauczania religii napisane na podstawie ogólnopolskiego *Programu nauczania religii* z 9 czerwca 2010 r., autorstwa Komisji Wychowania Katolickiego KEP. Realizują one najnowsze wytyczne edukacyjne, formułowane zarówno przez stronę kościelną jak i państwową⁴⁴. Jak zaznaczono wyżej, aby wychowywać sumienie katechizowanych w założeniach teoretycznych tej serii podręczników, przyjęto model katechezy antropologiczno-kerygmaticznej. Dlatego w każdej jednostce na każdym etapie edukacyjnym jest przywołana sytuacja egzystencjalna dostosowana do wieku adresatów katechezy. Następnie na etapie jej analizy pojawia się szansa do uruchamiania sądu sumienia, aby oszacować zaprezentowaną sytuację oraz zbudować życiową aplikację przekazanych treści, polegającą na wyraźnym budowaniu postaw chrześcijańskich.

W obranym modelu nauczania religii przyjęto wizję takiego wychowania sumienia, aby odbiło się w nim Boże światło i oświecało

⁴¹ Por. M. ZAJĄC, *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele*, [w:] *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy*, red. P. Mąkosza, Lublin 2009, s. 30.

⁴² C. CLONINGER, A. CLONINGER, *E-mail od Pana Boga do dzieci*, tłum. J. Wilk, Częstochowa 2007, s. 4.

⁴³ J. KŁOCH, *Zastosowanie najnowszych technologii Web 2.0*, [w:] *Media w Kościele i Kościół w mediach*, red. M. Przybysz, J. Kłoch, Katowice 2012, s. 84.

⁴⁴ Seria podręczników pt. *Z Bogiem na ludzkich drogach* powstających pod redakcją ks. Mariana Zajęcia w środowisku naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. Zob. www.kulkat.pl.

dylematy katechizowanych, na które nie ma zarówno naukowej jak i zdroworozsądkowej odpowiedzi (np. pytanie o sens cierpienia). Jest to możliwe dlatego, że we wszystkich jednostkach zaproponowanych w serii, katechizowany staje przed koniecznością osobistego rozwiązania dylematu moralnego. Jednocześnie twórcy pakietu stanęli na stanowisku, że więcej wykształcenia i więcej wiedzy teoretycznej nie rozwiąże moralnych dylematów człowieka, ponieważ formacja sumienia to nie sprawa informacji, ale atmosfery zaufania. Ma ona wytworzyć się między katechetą a katechizowanym, aby „wywabić” głos Boga zawarty w głębi serca człowieka (por. KDK 16). Podjęte inicjatywy zmierzające do wychowania sumienia mają doprowadzić do sytuacji, w której katechizowany będzie odznaczał się sumieniem delikatnym (to precyzja przy ocenie czynów, gdzie przeciwieństwem jest sumienie skłonne do lekceważenia obowiązków moralnych), prawdziwym (sąd sumienia odpowiada obiektywnej normie moralności, gdzie przeciwieństwem jest sumienie błędne) i pewnym (sądy sumienia wydane bez uzasadnionej obawy błędzenia, gdzie przeciwieństwem jest sumienie wątpliwe).

Wśród zaleceń szczegółowych pojawiały się sugestie w poradnikach metodycznych, aby formację sumienia skorelować z wychowaniem w domu rodzinnym (chodzi o tzw. pierwotne kształtowanie sumienia). Katecheci w poradnikach metodycznych otrzymali wprawdzie informacje, aby kształtowanie sumienia w tym okresie polegało na podawaniu i uczeniu formuł, które należy absolutnie wyjaśnić, ale zostało też mocno podkreślone, aby przy pytaniu bezwzględnie sprawdzić nie prawidłowość wyrecytowanej formułki, ale zrozumienie problemu, który dotyczy sumienia katechizowanego. Twórcy pakietu zachęcają katechetów, aby pamiętali, że proces formowania sumienia polega na przejściu form od dorosłych, aby potem uczynić je własnymi (na zasadzie interioryzacji)⁴⁵.

Kluczową rolę w wychowywaniu sumienia powinna mieć kwestia doświadczeń religijnych katechizowanych i właściwie uformowanej hierarchii wartości. Dlatego w podręcznikach precyzyjnie jest wytłumaczona różnica specyfikująca grzech lekki i ciężki⁴⁶. Porównanie go do rany, które rozgranicza różnorodność skaleczeń utwierdza w przekonaniu, że nieporządki moralne mogą mieć różny zakres, który precyzyj-

⁴⁵ Zob. *Jestem dzieckiem Bożym. Poradnik metodyczny do przedszkola grupa pięcioletków*, red. M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 6.

⁴⁶ Ukazuje się tę prawdę w zwierciadle dziesięciu przykazań.

nie „rozeznąć” może delikatne sumienie. W promulgowaniu ważności sumienia pojawia się także informacja, że z Bogiem można pokonać wszelkie rozterki ludzkiego życia⁴⁷.

4. Najważniejsze rozwiązania praktyczne w podręcznikach lubelskich

Człowiek, stworzony na obraz i podobieństwo Boże, „ma w swym sercu wypisane przez Boga prawo, wobec którego posłuszeństwo stanowi o jego godności i według którego będzie sądzony” (KDK 16). To prawo odczytujemy w głębi sumienia, które jest „najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem, którego głos w jego wnętrzu rozbrzmiewa” (KDK 16). Podstawową funkcją sumienia jest zatem odczytanie w głębi osobowej jaźni prawa Bożego i ocena moralna swoich wyborów i faktycznych działań. *Katechizm Kościoła Katolickiego* zawiera wskazanie, że „w głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nakłada, lecz któremu winien być posłuszny i którego głos wzywający go zawsze tam, gdzie potrzeba, do miłowania i czynienia dobra a unikania zła, rozbrzmiewa w sercu nakazem” (nr 1776). Boże prawo miłości oraz czynienia dobra a unikania zła, wyznacza ten obszar wartości, który odczuwamy jako naszą powinność moralną. Zadania zlokalizowania tej właściwości w człowieku oraz rozwoju sumienia podjęli się twórcy serii podręczników *Z Bogiem na ludzkich drogach* poprzez konkretne jednostki dydaktyczne na wszystkich etapach edukacyjnych.

Podręczniki do nauczania religii dla dzieci trzy- i czteroletnich odwołują się do katechezy i wychowania religijnego podejmowanego w środowisku rodzinnym oraz uzupełniają je i ubogacają. W przygotowanych pomocach wychowanie religijne kilkulatek zaplanowane jest w połączeniu z wychowaniem ogólnym i procesem humanizacji dziecka, albowiem pierwsze lata życia są decydującymi chwilami dla kształtowania osobowości i religijności człowieka⁴⁸. W układzie treści w nauczaniu religii dzieci trzy- i czteroletnich zaplanowano w serii *Z Bogiem na ludzkich drogach* działania zmierzające do subtelnego

⁴⁷ „Myśl o mocarzach, a upadniesz. Myśl o Bogu, a upadną mocarze, stający na twojej drodze”. M. LUCADO, *Pokonaj swojego Goliata*, Poznań 2008, s. 20.

⁴⁸ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej...*, s. 13.

budowania załączków sumienia. W jednostce nr 44 pt. „Żałuję jak niewiasty” w celach katechetycznych – wymagania ogólne, pojawiła się informacja, że należy już w tym miejscu zatroszczyć się o „kształtowanie odpowiedniej wrażliwości sumienia”⁴⁹. Wśród wymagań szczegółowych dotyczących umiejętności zapisano: „dziecko proponuje sposoby przeproszania za swoje złe zachowania”⁵⁰. I chociaż dziecko nie będzie jeszcze zdolne do łącznia takiej czynności z terminem sumienie, to jednak jest wdrażane w zachowania, które bezpośrednio z niego wynikają oraz z sumieniem się łączą. Sam termin zostanie wprowadzony na wyższym etapie edukacyjnym. Końcowa modlitwa proponuje dzieciom przeproszenie Pana Boga i innych za złe zachowania poprzez piosenkę „Przepraszam Cię, Boże, skrzywdzony w człowieku”⁵¹. W podręczniku dla ucznia pojawiło się równocześnie polecenie, aby z palety zadań przedstawiającej graficznie przykłady dobrego i złego zachowania, dziecko pokolorowało obrazki przedstawiające dobre zachowanie, a skreśliło obrazki przedstawiające złe zachowania. Może się to zatem dokonać tylko wtedy, kiedy dziecko ogarnie całość zadania i uruchomi minimalny proces wartościowania, związany z dziecięcą wrażliwością na zło i dobro⁵².

Podręcznik dla pięcioletków włącza nowe treści religijne w naturalny proces przeżywania, refleksji i poszukiwania odpowiedzi na pytania o otaczającym świecie, ludziach i Bogu. Redaktorzy uwzględnili doświadczenie pięcioletka świadczące o tym, że nie jest sam, ale razem z innymi jest uczniem Jezusa i stopniowo pragnie Go naśladować⁵³. W tym obszarze zostało zaanonsowanych wiele wydarzeń, które wymagają od dziecka uruchomienia elementarnego procesu wartościowania i konfrontowania ewentualnych egzystencjalnych doświadczeń z Bożymi zasadami. W celu wytworzenia właściwego punktu wyjścia dla dziecięcej aktywności w podejmowaniu słusznych decyzji, do każdej jednostki zostały napisane przez lubelską pisarkę opowiadania inspirowane przekazem biblijnym, oddziałujące na wyobraźnię małego dziec-

⁴⁹ „Żałuję jak niewiasty”, [w:] *Pan Bóg kocha dzieci. Poradnik metodyczny dla przedszkola grupa czterolatek*, red. M. Zajac, Lublin - Przemyśl - Zamość 2014, s. 117.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 118.

⁵² „Żałuję jak niewiasty”, [w:] *Pan Bóg kocha dzieci. Podręcznik dla przedszkola grupa czterolatek*, red. M. Zajac, Lublin - Przemyśl - Zamość 2014, s. 99.

⁵³ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej...*, s. 20.

ka. Ich treść została utrwalona w wersji audio-video na płycie CD przez lubelską aktorkę, aby jeszcze plastyczniej przedstawić małym dzieciom fabularyzowaną historię i zachęcić do aktywności katechetycznej⁵⁴.

W jednostce nr 35 „Jesteśmy uczniami Jezusa”, w obszarze wymagań ogólnych zaplanowano „kształtowanie prawidłowej postawy ucznia Jezusa”⁵⁵. To nie może się dokonać, bez odwołania się do sumienia dziecka. Efektem takiego działania mają być umiejętności, polegające na rozróżnianiu przykładów zachowania godnego i niegodnego ucznia Pana Jezusa⁵⁶. Również postulowana umiejętność naśladowania Jezusa została zdefiniowana jako „wrażliwość na drugiego człowieka”⁵⁷, czego nie da się stwierdzić bez osądu sumienia. Natomiast w podręczniku dla ucznia zaproponowano zadanie, gdzie dziecko powinno rozpoznać w konkretnych scenach z życia rówieśników zachowania świadczące o umiejętności naśladowania Pana Jezusa⁵⁸.

W dziale pt. „Razem z Panem Jezusem słuchamy Boga Ojca i wielbimy Go” zamieszczono jednostkę nr 49 pt. „Żyjemy zgodnie ze słowami Pana Jezusa”⁵⁹. W niej w wymaganiach ogólnych dotyczących celów, pojawia się już bardzo odważna komenda, nakazująca „uwrażliwienie dzieci na rozpoznawania głosu Jezusa w swym sercu”⁶⁰. Po zakończeniu tej jednostki dziecko powinno wykazać się umiejętnością wyjaśnienia swoimi słowami „dlaczego dziecko boże powinno żyć zgodnie ze słowami Jezusa”⁶¹. Musi także zdobywać przekonanie, że Bóg przemawia do ludzi poprzez dobre natchnienia, czyli poprzez głos sumienia⁶². W podręczniku ucznia zaproponowano ciekawe zadanie z labiryntem, aby dziecko poprzez właściwe i osobiste wybory „wewnętrzny głos” żyło zgodnie z wolą Jezusa⁶³.

⁵⁴ Zob. *Jestem dzieckiem Bożym. Poradnik metodyczny do przedszkola grupa pięcioletków. Płyta CD*, red. M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012.

⁵⁵ „Jesteśmy uczniami Jezusa”, [w:] *Jestem dzieckiem Bożym. Poradnik metodyczny do przedszkola grupa pięcioletków*, red. M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 146.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ „Jesteśmy uczniami Jezusa”, [w:] *Jestem dzieckiem Bożym. Podręcznik do przedszkola grupa pięcioletków...*, s. 83.

⁵⁹ „Jesteśmy uczniami Jezusa”, [w:] *Jestem dzieckiem Bożym. Poradnik metodyczny do przedszkola grupa pięcioletków...*, s. 195.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże, s. 196.

⁶³ „Jesteśmy uczniami Jezusa”, [w:] *Jestem dzieckiem Bożym. Podręcznik do przed-*

Biorąc pod uwagę sześcioletnią szkołę podstawową, należy dostrzegać dwa etapy edukacyjne. Pierwszy, dotyczący kl. I-III, gdzie zaplanowano kierowanie inicjacją i jej pogłębieniem w sakramentach pokuty i pojednania oraz Eucharystii, a także przystąpienie do sakramentu pokuty i pojednania w III klasie szkoły podstawowej⁶⁴. Drugi etap, obejmujący kl. IV-VI, gdzie zaplanowano katechezę mistagogiczną, polegającą na poznawaniu Boga i pogłębieniu wiary w Niego oraz rozpoznawaniu własnego powołania chrześcijańskiego i zgłębieniu tajemnicy Kościoła⁶⁵. Na obydwóch etapach znajdujemy kilka interesujących przykładów formacji sumienia.

Pakiet edukacyjny związany z lubelskim wydawnictwem *Gaudium*, w podręcznikach do klasy I szkoły podstawowej w jednostce nr 16 pt. „Przepraszam Jezusa za moje słabości”, bezpośrednio odwołuje się do sądu sumienia⁶⁶. Zakłada się bowiem, że na bazie przypowieści o nieurodzajnym drzewie dziecko powinno zdobyć umiejętność oszacowania własnych czynów i przepraszać za popełnione zło⁶⁷. Natomiast w podręczniku ucznia dziecko ma szansę utwierdzenia się w przekonaniu, jaką pomoc oferuje człowiekowi Jezus, aby ten dokonywał właściwych wyborów w życiu⁶⁸.

Bardziej radykalne odwołanie się do rzeczywistości sumienia pojawia się w jednostce nr 41 pt. „Pan Bóg mówi do nas w naszym sumieniu”⁶⁹. W założeniach edukacyjnych dotyczących celów katechetycznych w wymaganiach ogólnych zamieszczono następującą specyfikację: „Uświadomienie prawdy, że Pan Bóg mówi do nas w naszym sumieniu”. W obszarze treści uczeń po realizacji wymienionej jednostki powinien wiedzieć, co to jest sumienie. Natomiast zakładane umiejętności to zdolność odróżniania dobra od zła oraz umiejętność kierowania się w stronę dobra a unikania zła w wyborach życiowych⁷⁰.

szkola grupa pięciolatek..., s. 113.

⁶⁴ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej...*, s. 33-66.

⁶⁵ Tamże, s. 67-106.

⁶⁶ „Przepraszam Jezusa za moje słabości”, [w:] *Jesteśmy rodziną Pana Jezusa. Poradnik metodyczny dla I klasy szkoły podstawowej*, red. P. Goliszek, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 52.

⁶⁷ Tamże s. 53.

⁶⁸ „Przepraszam Jezusa za moje słabości”, [w:] *Jesteśmy rodziną Pana Jezusa. Podręczniki dla I klasy...*, s. 43.

⁶⁹ „Pan Bóg mówi do nas w naszym sumieniu”, [w:] *Jesteśmy rodziną Pana Jezusa. Poradnik metodyczny dla I klasy...*, s. 127.

⁷⁰ Tamże, s. 128.

W podręczniku ucznia znajduje się materiał do ćwiczenia tych umiejętności, kiedy uczniowie powinni precyzyjnie przyporządkować dobre zachowania do zwizualizowanych sytuacji życiowych. Konkretnie działanie inspirowane głosem sumienia powinno implementować biblijną zasadę: „Nie daj się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwyciężaj” (Rz 12, 21). Powinien także nauczyć się na pamięć definicji sumienia⁷¹.

Podręcznik do klasy II szkoły podstawowej, nakierowany na przygotowanie do spowiedzi i I Komunii świętej wprowadza z oczywistych względów więcej propozycji dotyczących wychowania sumienia. W jednostce nr 22 pt. „Sumienie głosem Boga” zostaje rozwinięte nauczanie na temat sumienia, w stylu zainicjowanym w I klasie. W celach katechetycznych zapisano kierunek formacji sumienia, którym ma być „uświadomienie prawdy, że sumienie jest wewnętrznym głosem Boga, który pomaga człowiekowi odróżnić dobro od zła i wybierać dobro”⁷². Na końcu jednostki uczeń jest tak przygotowany, że wyjaśnia, co to jest sumienie, uzasadnia swoimi słowami, że sumienie to dar Boga, o który trzeba dbać⁷³. W podręczniku ucznia znajduje się interesująca krzyżówka, której uzupełnienie generuje jako rozwiązanie słowo „sumienie”⁷⁴. Uczeń w ramach pracy domowej otrzymuje zadanie narysowania rzeczy, która mu osobiście pomaga kształtować sumienie oraz zapoznać się z definicją sumienia według wskazań Katechizmu dla młodych *Youcat*⁷⁵.

W jednostce nr 25 pt. „Sakrament pokuty i pojednania” pojawiają się propedeutyczne informacje na temat warunków, w jakich Bóg przebacza grzechy człowiekowi⁷⁶. Temat sumienia przewija się przez całą jednostkę, a w podręczniku ucznia znajduje się materiał do interioryzacji wszystkich zaproponowanych treści⁷⁷.

⁷¹ „Pan Bóg mówi do nas w naszym sumieniu”, [w:] *Jesteśmy rodziną Pana Jezusa. Podręcznik dla I klasy...*, s. 105.

⁷² „Sumienie głosem Boga”, [w:] *Kochamy Pana Jezusa. Poradnik metodyczny dla II klasy szkoły podstawowej*, red. P. Goliszek, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 77.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ „Sumienie głosem Boga”, [w:] *Kochamy Pana Jezusa. Podręcznik dla II klasy szkoły podstawowej*, red. P. Goliszek, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 71.

⁷⁵ „Sumienie to wewnętrzny głos w człowieku, który wzywa go do tego, by bezwzględnie czynił dobrze i bezwzględnie unikał zła. Jest zarazem zdolnością odróżniania jednego od drugiego. W sumieniu mówi do człowieka Bóg” (*Youcat* 295).

⁷⁶ „Sakrament pokuty i pojednania”, [w:] *Kochamy Pana Jezusa. Poradnik metodyczny dla II klasy...*, s. 86.

⁷⁷ „Sakrament pokuty i pojednania”, [w:] *Kochamy Pana Jezusa. Podręcznik dla II klasy...*, s. 78.

Adresowany do klasy III szkoły podstawowej podręcznik pt. „Przyjmujemy Pana Jezusa” w sposób metodyczny wskazuje na wszystkie komponenty, od których zależy właściwa formacja sumienia na etapie katechezy inicjacji w sakramenty pokuty i pojednania oraz Eucharystii. Bloki tematyczne: II. „Wypełniamy Boże przykazania” (dotyczący rozumienia Dekalogu) oraz III. „Witamy i przepraszamy Pana Jezusa” (dotyczący genezy, treści i skutków sakramentu pojednania i pokuty), we wszystkich zamieszczonych 23 jednostkach tematycznych dotyczą wprost lub w sposób znaczący problematyki sumienia⁷⁸. Trudno w jednym opracowaniu ukazać całą ścieżkę formacji sumienia na tym etapie. Jako przykład prezentacji problematyki sumienia może służyć jednostka nr 23 pt. „Rachunek sumienia pomaga dobrze przygotować się do spowiedzi”⁷⁹. W założeniach edukacyjnych znajduje się informacja obligująca do wprowadzenia uczniów w praktykowanie rachunku sumienia. Aby tak się stało, uczeń musi najpierw wyjaśnić, co to jest sumienie i jak ono działa? Ponadto wie, jak zrobić dobry rachunek sumienia, ponieważ taką ścieżkę poznawczą poradnik metodyczny proponuje⁸⁰. W podręczniku ucznia została natomiast przygotowana strategia pięciu kroków, która ma być dla katechizowanych „poligonem doświadczalnym” w celu ćwiczenia praktycznej umiejętności osobistego rachunku sumienia⁸¹.

Podręczniki do etapu pt. „Poznaję Boga i w niego wierzę” dla klas IV-VI szkoły podstawowej skierowane są do uczniów, którzy przeżyli czas chrześcijańskiej inicjacji w katechizacji szkolnej i parafialnej, znają i doświadczają prawdy o Bogu, który przebacza wszystkie grzechy oraz pamiętają spotkanie z Chrystusem w sakramencie pokuty i pojednania, a przede wszystkim pełne uczestnictwo w Eucharystii⁸². Na tym etapie należy wracać do spraw ustalonych w kwestii sumienia, aby je utrwalić i pogłębić.

⁷⁸ „Przyjmujemy Pana Jezusa”, [w:] *Kochamy Pana Jezusa. Poradnik metodyczny dla III klasy szkoły podstawowej*, red. P. Goliszek, M. Zajęc, Lublin - Zamość - Przemyśl 2014, s. 29-109.

⁷⁹ „Rachunek sumienia pomaga dobrze przygotować się do spowiedzi”, tamże, s. 90.

⁸⁰ Tamże, s. 91.

⁸¹ Zob. „Rachunek sumienia pomaga dobrze przygotować się do spowiedzi”, [w:] *Kochamy Pana Jezusa. Podręcznik dla III klasy szkoły podstawowej*, red. P. Goliszek, M. Zajęc, Lublin - Zamość - Przemyśl 2014, s. 89.

⁸² Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej...*, s. 67-106.

Propozycje rozpoczynające się od klasy czwartej w jednostce nr 4 pt. „Z czystym sercem chcę się spotkać z Panem Jezusem”, są rekapiitulacją poprzedniego etapu formacji sumienia⁸³. W założeniach edukacyjnych dotyczących wymagań ogólnych zaproponowano uświadomienie uczniom potrzeby korzystania z sądu sumienia na początku każdej Mszy Świętej oraz w regularnej praktyce spowiedzi sakramentalnej. W podręczniku powtórzono elementarne informacje na temat grzechów, ich podziału oraz materii grzechu ciężkiego i lekkiego. Wskazania dotyczą takiego przygotowania ucznia, aby zdobył umiejętność wykorzystania sumienia w różnych sposobach pojednania z Bogiem⁸⁴. Natomiast podręcznik ucznia zawiera plastyczną wizualizację tych zagadnień dostosowaną do możliwości percepcyjnych ucznia klasy IV szkoły podstawowej⁸⁵.

Podobna tendencja jest zachowana w propozycji dla klasy piątej. W jednostce pt. „Troszczę się o swoje sumienie, aby żyć w Przymierzu z Bogiem”, następuje proces edukacyjny zmierzający do pogłębienia świadomości, czym jest sumienie oraz ukazania konieczności kształtowania sumienia w świetle Prawa Bożego⁸⁶. W wymaganiach szczegółowych wskazano, że uczeń po odbyciu takiej formacji powinien wykazać się wiedzą na temat sumienia, wskazać na sposoby formowania sumienia, aby było pewne i prawdziwe (por. KKK 1783). Musi także osiąść umiejętność oceniania swojego postępowania według klucza Dekalogu oraz uzasadnić swoimi słowami potrzebę stałej formacji sumienia w celu zachowania przymierza z Bogiem⁸⁷. Dla utrwalania pozyskanych informacji w podręczniku ucznia obok wizualizacji przekazywanych prawd pojawiło się zadanie do wykonania, tzn. włączenie do codziennej modlitwy wieczornej osobistego rachunku sumienia⁸⁸.

⁸³ „Z czystym sercem chcę się spotkać z Panem Jezusem”, [w:] *Poradnik metodyczny dla IV klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 18.

⁸⁴ Tamże, s. 21.

⁸⁵ „Z czystym sercem chcę się spotkać z Panem Jezusem”, [w:] *Podręcznik dla IV klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 18.

⁸⁶ „Troszczę się o swoje sumienie, aby żyć w Przymierzu z Bogiem”, [w:] *Wierzę w Boga. Poradnik metodyczny dla V klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 137.

⁸⁷ Tamże, s. 139.

⁸⁸ „Troszczę się o swoje sumienie, aby żyć w Przymierzu z Bogiem”, [w:] *Wierzę w Boga. Podręcznik dla V klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zajac, Lublin

Zamykająca szkołę podstawową klasa szósta proponuje w dziale II. „Siedem sakramentów świętych” rozwinięcie nauczania o sakramentach jako źródle życia we wspólnocie Kościoła. Pośrednio we wszystkich 11 jednostkach znajdują się wyraźne nawiązania do problematyki sumienia, natomiast najwyraźniejszy ślad znajduje się w jednostce nr 20 pt. „W sakramencie pokuty spotykam się z uzdrawiającą łaską Boga”⁸⁹. W celach katechetycznych została zaprogramowana strategia ukazywania Chrystusa, który szuka zagubionego człowieka, z poranionym grzechami sumieniem. Jednostka daje szansę zrozumienia, jak Bóg leczy sumienie człowieka swoją łaską. Powraca zatem opis ustanowienia sakramentu pokuty, przywołane są od nowa warunki sakramentu pokuty oraz formułowany apel o życie w stanie łaski uświęcającej, co gwarantuje właściwe funkcjonowanie sumienia⁹⁰. W podręczniku ucznia w przejrzystej formie wizualizacji graficznej powtórzone są najważniejsze kwestie do zapamiętania dotyczące problematyki sumienia⁹¹. Natomiast cały dział V pt. „Święci Kościoła uczą nas wiary” z 13 jednostkami tematycznymi o wielkich świętych Kościoła katolickiego, jest znakomitą egzemplifikacją właściwie uformowanego sumienia, które ukierunkowało życie zwykłych ludzi do czynów gwarantujących życie świętość⁹².

Trzyletnie gimnazjum, prowadzące do wyznania i rozumienia wiary, kończące edukację przyjęciem sakramentu bierzmowania, jest nowym bytem w systemie polskiej edukacji. Pomoce na ten etap edukacyjny były tworzone od podstaw i pojawiły się równocześnie ze zmianami systemowymi w oświacie. Podręczniki przygotowane na ten poziom edukacyjny w serii *Z Bogiem na ludzkich drogach* zakładają wprowadzenie katechizowanych w tajemnicę wiary w Boga, działającego w Starym i Nowym Przymierzu oraz w Kościele. Pomoc jest tak skomponowana, aby katechizowani w gimnazjum zrozumieli, że Bóg odpowiada człowiekowi na jego liczne pytania egzystencjalne przez

- Zamość - Przemyśl 2013, s. 88.

⁸⁹ „W sakramencie pokuty spotykam się z uzdrawiającą łaską Boga”, [w:] *Wierzę w Kościół. Poradnik metodyczny dla VI klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2014, s. 105.

⁹⁰ Tamże, s. 108.

⁹¹ „W sakramencie pokuty spotykam się z uzdrawiającą łaską Boga”, [w:] *Wierzę w Kościół. Podręcznik dla VI klasy szkoły podstawowej*, red. W. Janiga, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2014, s. 72.

⁹² Zob. *Wierzę w Kościół. Poradnik metodyczny dla VI klasy...*, s. 177-222.

piękno świata, dzieje Izraela, życie Jezusa Chrystusa i funkcjonowanie Kościoła⁹³.

W klasie pierwszej jest ukazana prawda, iż Bóg zwraca się do człowieka z miłością, najpierw przez Pismo Święte, piękno i dobro stworzonego świata, życie i zbawcze dzieła Jezusa Chrystusa, a obecnie przez Kościół, oczekując odpowiedzi człowieka na to objawienie się Boga poprzez wiarę. W tym obszarze pojawiają się pośrednio treści związane z sumieniem, ale dopiero klasa II gimnazjum proponuje jednostki bezpośrednio dotyczące tej problematyki. W dziale III pt. „Wędrówka ku dobru” w jednostce nr 15 pt. „Zasady moralne w życiu człowieka” odsłania się wielkie spektrum analizowanej problematyki⁹⁴. Jednostka została zbudowana na argumentacji św. Piotra: „Trzeba bardziej słuchać Boga niż ludzi” (Dz 5, 29). Nie ulega wątpliwości, że ukazanie podstawowych zasad moralnych, obowiązujących wszystkich ludzi, uzasadnienie prawa chrześcijańskiego objawionego w życiu, rozróżnienie „naturalnego prawa moralnego” od „prawa objawionego” nie powiedzie się bez właściwie uformowanego sumienia. Do niego odwołują się twórcy poradnika metodycznego oraz kart pracy i na nim bazują⁹⁵. Natomiast w podręczniku dla ucznia pojawia się zdecydowana zachęta, zgodna z oficjalnym nauczaniem Magisterium Kościoła: kiedy „prawo ludzkie stoi w sprzeczności z prawem naturalnym i objawionym, uczeń Jezusa nie może go wypełnić”⁹⁶.

Problematyka sumienia zawiera się także w jednostce nr 16 pt. „Dekalog Bożym Darem”⁹⁷. W założeniach edukacyjnych zaplanowano ponowne ukazanie Dekalogu jako Bożego daru oraz przypomnienie najważniejszych wiadomości na jego temat. Wśród treści nauczania, które uprzedmiotowiają się w zdobytej wiedzy, pojawia się informacja, że uczeń będzie wymieniał z pamięci przykazania oraz nabędzie umiejętność samodzielnego uzasadnienia, dlaczego Dekalog bezbłędnie wskazuje najlepszą drogę przez doczesne życie człowieka⁹⁸.

⁹³ Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej...*, s. 107-138.

⁹⁴ „Zasady moralne w życiu człowieka”, [w:] *Z Tobą idę przez życie. Poradnik metodyczny dla II klasy gimnazjum*, red. P. Mąkosa, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 91.

⁹⁵ Tamże, s. 93-95.

⁹⁶ „Zasady moralne w życiu człowieka”, [w:] *Z Tobą idę przez życie. Podręcznik dla II klasy gimnazjum*, red. P. Mąkosa, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 52.

⁹⁷ „Dekalog Bożym Darem”, [w:] *Z Tobą idę przez życie. Poradnik metodyczny dla II klasy...*, s. 97.

⁹⁸ Tamże, s. 98-101.

Jednostka nr 18 pt. „Sumienie i jego rodzaje” jest kluczową w strategii wychowywania sumienia w serii podręczników *Z Bogiem na ludzkich drogach*. W jej zawartości koncentrują się kluczowe kwestie dotyczące ludzkiego sumienia i jego roli w życiu chrześcijanina⁹⁹. Najpierw następuje prezentacja nauczania Kościoła na temat sumienia i jego rodzajów. Następnie ustalenie z uczniami jego definicji oraz wyeksponowanie i scharakteryzowanie rodzajów sumienia. Na bazie podanych informacji uczniowie mogą projektować pytania do codziennego rachunku sumienia gimnazjalisty¹⁰⁰. W podręczniku ucznia została skrótowo przedstawiona procedura kształtowania prawdziwego sumienia oraz nowatorsko zwizualizowane działania, warunkujące postęp w prawidłowym kształtowaniu sumienia poprzez modlitwę, poznawanie zasad moralnych, systematyczny rachunek sumienia, regularną spowiedź¹⁰¹.

Treści nauczania o sumieniu dopełnia jednostka nr 19 pt. „Właściwa hierarchia wartości”¹⁰². Interesująco zostały przedstawione rodzaje i konflikty wartości, kryteria wyboru wartości, wolność i konsekwencje wyboru wartości oraz zestawione kryteria tworzenia osobistej hierarchii wartości uczniów Jezusa: Dekalog, błogosławieństwa, przykazania kościelne, nauczanie Kościoła¹⁰³.

Natomiast na poziomie klasy trzeciej warto zasygnalizować zamieszczenie tzw. „Małego katechizmu”, gdzie zawarto podstawowe informacje dotyczące religijnej aktywności młodego człowieka oraz obszary, gdzie trzeba posłuchać się głosem sumienia, aby zrealizować życiowe powołanie¹⁰⁴.

W trzyletnim liceum i szkole zawodowej oraz w czteroletnim technikum akcent położono na umożliwienie dawania świadectwa życia chrześcijańskiego oraz przygotowanie do sakramentu małżeństwa. Ten etap edukacyjny cechuje zawsze dbałość o młodych ludzi oraz chęć przygotowania ich do wyborów moralnych w dorosłym życiu¹⁰⁵.

⁹⁹ „Sumienie i jego rodzaje”, [w:] *Z Tobą idę przez życie. Poradnik metodyczny dla II klasy...*, s. 108-113.

¹⁰⁰ Tamże, s. 110-113.

¹⁰¹ Tamże, s. 61

¹⁰² Zob. „Właściwa hierarchia wartości”, [w:] *Z Tobą idę przez życie. Podręcznik dla II klasy...*, s. 62-64.

¹⁰³ Tamże, s. 64.

¹⁰⁴ Zob. „Mały katechizm”, [w:] *Żyję Twoją miłością. Podręcznik dla III klasy gimnazjum*, red. P. Mąkosa, M. Zając, Lublin - Zamość - Przemyśl 2014, s. 191-192.

¹⁰⁵ Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej...*, s. 139-224.

W klasie pierwszej szkoły ponadgimnazjalnej pojawia się w kontekście całego działu IV pt. „Co mam zrobić?” jednostka nr 36 pt. „Sumienie – sanktuarium spotkania z Bogiem”¹⁰⁶. W założeniach edukacyjnych zaproponowano, aby przekazać „uczniom prawdę, że w sumieniu Bóg pozwala człowiekowi odróżnić dobro od zła”¹⁰⁷. Redaktorzy zakładają, że na tym etapie wychowywania prawego sumienia uczeń będzie wiedział, co to jest sumienie, rozpozna sumienie fałszywe i jego odmiany oraz nabędzie umiejętność formacji własnego sumienia¹⁰⁸.

W klasie drugiej szkoły ponadgimnazjalnej została zawarta interesująca jednostka nr 24 pt. „Sumienie – kompas Królestwa Bożego”¹⁰⁹. Rekapitułuje i certyfikuje dotychczasowe informacje na temat sumienia. Uczeń po jej realizacji nie tylko musi znać definicję sumienia, jego rodzaje i zasady jego formacji, ale także wiedzieć, co to jest poczucie winy oraz właściwa hierarchia wartości. Musi także być zdolnym do formacji własnego sumienia, sprawnie tworzyć „piramidę wartości” oraz podawać przykłady właściwie uformowanego sumienia¹¹⁰. Ciekawie skomponowana jednostka o sumieniu jako kompasie Królestwa Bożego w podręczniku ucznia kończy się piękną informacją, że „wychowanie sumienia zapewnia wolność i prowadzi do pokoju serca”¹¹¹.

Propozycja dla klasy trzeciej pt. „Świadcę o Jezusie w rodzinie” pośrednio odwołuje się do prawego sumienia w realizacji powołania do życia małżeńskiego i rodzinnego oraz akcentuje znaczenie dobrze ukształtowanego sumienia w sytuacjach nietypowych, nowych i kontrowersyjnych, które przynosi rozwój cywilizacji, techniki i kultury¹¹².

¹⁰⁶ „Sumienie – sanktuarium spotkania z Bogiem”, [w:] *Świadcę o Jezusie w Kościele. Poradnik metodyczny dla I klasy liceum*, red. W. Galant, R. Strus, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 242-245.

¹⁰⁷ Tamże, s. 142.

¹⁰⁸ „Sumienie – sanktuarium spotkania z Bogiem”, [w:] *Świadcę o Jezusie w Kościele. Podręcznik dla I klasy ponadgimnazjalnej*, red. W. Galant, R. Strus, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2012, s. 118-120.

¹⁰⁹ „Sumienie – kompas Królestwa Bożego”, [w:] *Świadcę o Jezusie w świecie. Poradnik metodyczny dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych*, red. W. Galant, R. Strus, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 192-198.

¹¹⁰ Tamże, s. 192.

¹¹¹ „Sumienie – kompas Królestwa Bożego”, [w:] *Świadcę o Jezusie w świecie. Podręcznik dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych*, red. W. Galant, R. Strus, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2013, s. 83.

¹¹² *Świadcę o Jezusie w rodzinie. Podręcznik dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych*, red. W. Galant, R. Strus, M. Zajac, Lublin - Zamość - Przemyśl 2014, s. 7-133.

5. Zakończenie

Z przytoczonych wyżej rozważań o wychowywaniu sumienia na przykładzie lubelskich podręczników do nauczania religii z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, wyłania się pewna ogólna definicja sumienia, jego struktura, a także funkcje, jakie spełnia w życiu człowieka, zwłaszcza dziecka. W świetle powyższych rozważań można stwierdzić, że świadomość moralna ujawnia się jako pewna stała dyspozycja wartościowania przez człowieka, która ma charakter powszechny¹¹³. Sumienie jest bowiem normą wewnętrzną czynów ludzkich, aczkolwiek nie jest to norma autonomiczna¹¹⁴. Podpada ona najwyższej normie, którą jest bez wątpienia wola samego Boga, którą wyraża w prawie naturalnym i prawie podanym w Objawieniu¹¹⁵. Obiektywna wola Stwórcy poprzez sumienie zostaje indywidualnie przyswajana i staje się punktem odniesienia moralności subiektywnej człowieka¹¹⁶. W takiej perspektywie dydaktyczno-katechetycznej zostały ukazane lubelskie podręczniki do nauczania religii oraz ich edukacyjna oferta dotycząca wychowywania sumienia w szkolnym nauczaniu religii.

Po opublikowaniu nowych dokumentów oświatowych pojawiła się konieczność zmiany podręczników do nauczania religii rzymskokatolickiej w polskich szkołach. W ten proces wpisuje się lubelska seria podręczników do nauczania religii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, przygotowana w środowisku naukowym Sekcji Katechetyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. Motywacją podjęcia prac była między innymi decyzja przygotowania pakietu edukacyjnego, na bazie którego zostanie zainicjowana i kontynuowana formacja sumienia. Podręczniki zawierają oprócz treści słownych, ilustracji, tabel, wykresów, także odpowiednią do potrzeb obudowę dydaktyczną, na którą składają się zestawy zdjęć, płyty CD, nagrania audio, filmy, prezentacje multimedialne, przekierowania na strony in-

¹¹³ S. ROSIK, *Wezwania i wybory moralne. Refleksje teologicznomoralne*, Lublin 1992, s.153.

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ Tamże.

ternetowe, kody QR, multimedialne pomoce do sprawdzania wiadomości. Twórcy pakietu stanęli na stanowisku, że więcej wiedzy teoretycznej nie rozwiąże moralnych dylematów człowieka, ponieważ formacja sumienia to nie sprawa informacji, ale atmosfery zaufania. Ma ona wytworzyć się między katechetą a katechizowanym, aby odkrywać głos Boga zawarty w głębi serca człowieka. Podjęte inicjatywy zmierzające do wychowania sumienia mają doprowadzić do sytuacji, w której katechizowany będzie odznaczał się sumieniem delikatnym, prawdziwym i pewnym. W artykule zostały zaprezentowane najważniejsze rozwiązania praktyczne w podręcznikach lubelskich. Z przytoczonych rozważań o wychowywaniu sumienia w serii *Z Bogiem na ludzkich drogach* wyłania się ogólna definicja sumienia, jego struktura, a także funkcje, jakie spełnia w życiu człowieka. Jednocześnie wybrzmiewa fundamentalna prawda, że podlega ono najwyższej normie, którą jest wola Boga, wyrażona w prawie naturalnym i prawie objawionym.